DEN NORSKE ATLANTERHAVSKOMITÉ
The Norwegian Atlantic Committee

Sikkerhetspolitisk innsikt 2 - 2018

Norden og maktene

Endrede geopolitiske rammebetingelser[1]

Av Kai Lie, tidligere statstjenestemann og diplomat. Lie har en MA fra Chicago University of Chicago og Ph.D. fra American University.

Innledning

Denne artikkelen er et forsøk på å belyse den senere tids geopolitiske endringer langs den fronten som nå strekker seg fra Barentshavet til Korea, og som de nordiske land også berøres av. De påvirkes ikke lenger bare av interesser og makt i nærområdet, men av politikk og maktforhold på hele det globale sjakkbrettet. Maktenes interesser fokuserer ikke lenger bare på Berlin, men er opptatt av hele den eurasiatiske periferien, bekreftet for eksempel ved besøk fra NATOs generalsekretær i så vel Sør-Korea som Georgia i 2017.

For samtlige nordiske land gjelder at de som småstater med begrenset makt er best tjent med internasjonal lov og forpliktende samarbeid. De har likevel ulik erfaring og vurdering av makt og rett i internasjonal politikk. Finland har i sitt møte med maktene utvist en bemerkelsesverdig diplomatisk kløkt i arbeidet med å sikre sine interesser i vanskelige situasjoner – de har hva som kan kalles et tradisjonelt realpolitisk syn på maktens og jussens rolle. Det vil si å betrakte verden ikke som den burde være, men som den er; uten noen sentral autoritet og der makt og ikke jus er avgjørende i nasjonenes spill på det store brettet. Dette gjelder også Sverige og Danmark, som har fått sin trening i selskap med stormaktene i tidligere tider. Norge har mindre erfaring av slik karakter og synes å ha en noe mer «legalistisk» orientering der forpliktelser til tider kan gå foran interesser.[1] Mens Norge på sin side har hatt en utpreget vestlig maritim orientering med bred tilknytning til sjømaktene i vest – det vil si USA og Storbritannia – har de andre nordiske

[1] "Forpliktende internasjonalt samarbeid" er for mange nærmest blitt et mål i seg selv, skriver Torbjørn Knutsen, Halvard Leira og Iver B. Neumann i *Norsk Utenrikspolitisk Idéhistorie 1890-1940* (2016), og viser til mangelen på realpolitisk tradisjon i Norge. Motsetningen mellom idealisme og realisme har vært søkt balansert ved politisk retorikk, for eksempel med "det utvidete interessebegrepet". Slik skolastikk kan leses i Stortingsmelding 15(2008-09): "De delene av norsk utenrikspolitikk som ofte er ansett som rent altruistiske eller verdibaserte områder ... får derfor i økende grad realpolitisk relevans og betydning."

hovedstedene tradisjonelt vært mer orientert mot Berlin. En utfordring for et eventuelt tettere nordisk samarbeid er derfor at det må tas hensyn også til landenes ulike politiske tradisjoner, interesser og oppfatninger av de politiske realiteter.

Et samlet Norden som kunne ha spilt en rolle i maktspillet i Europa, har bare eksistert under Kalmarunionen fra 1398 til 1521. Maktene, så vel i øst som i vest, har aldri sett med velvilje på et samlet Norden, like lite som på et samlet Tyskland. Selv om Sverige i tidligere tider var med i maktenes spill, er alle nordiske land etter hvert blitt objekter – eller brikker på sjakkbrettet – som har måttet operere innenfor de rammer som er satt av stormaktenes interesser og makt. Den senere tids endringer av maktforhold og samarbeidsmønstre kan imidlertid berøre de geopolitiske rammebetingelsene for så vel nordisk som vestlig samarbeid. Det er slike faktorer som her vil bli søkt belyst. Artikkelen er ikke ment som en sikkerhetspolitisk analyse som sådan, men som forslag til premisser som en sikkerhetspolitisk situasjonsbedømmelse kan baseres på.

Geografi og historien i Nordens nærområder

Det nordeuropeiske området er gjennom tidene, takket være geografien og historien – ikke minst gjennom Hansatiden og Reformasjonen – blitt til et enhetlig "Kulturgebiet"; et område med et kulturfelleskap. Dette er en viktig geopolitisk faktor og en del av rammebetingelsene for et eventuelt nærmere samarbeid mellom landene i Nord-Europa.[2]

Norden hadde siden 800-tallet tette forbindelser med Russland (Gardarike) – den gang vikingene, eller varjagene som de ble kalt, grunnla den første russiske staten Kiev-Rus i 988. Varjagenes epoke her tok slutt da mongolene kom ridende, og de ble jaget ut av Kiev i 1240.[3] Fronten mellom dagens sjømakt og landmakt synes nå å gå her, i grenselandet mellom Europa og Asia.

I nyere tid har Nordens forhold til Russland vært preget av striden med svenskene om makten i Finland. Danmarks rolle som stormakt var ofte i koalisjon med Russland. Norge og Island som lenge var under dansk styre, har siden uavhengighet tilhørt den vestlige sjømaktens sfære da England etter Napoleonskrigene tok kontroll over Europas kyster. Sjømakten var således til stede langs de russiske kyster under revolusjonen i 1917 og under den påfølgende borgerkrigen. Russlands hovedstad ble flyttet fra St. Petersburg til Moskva, utenfor rekkevidde av det engelske

[2] Betydning av slike faktorer er utredet av Halford Mackinder m.fl. i *Democratic Ideals and reality* (1942), Robert Ardrey i *The Territorial Imperativ (*1967) og Samuel Huntington i *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order (*1997).

[3] Så vel islandske sagaer som Nestorkrøniken beretter om varjagene. Munken Nestor skrev østslavisk historie frem til 1117 i et kloster i Kiev. Et nytt museum i Moskva om denne epoken i russisk historie gir et godt bilde av relasjonene mellom russere og varjage. Byer som Novgorod(Holmgard) og Aldegjuborg knyttes til denne tiden.

skipsartilleriet. I senere tid har våpenteknologien gjort dette trekket mindre militær-strategisk interessant, men Østersjøen har fått tilbake sin rolle som viktig handelsvei (se kart 1, side 20).

Nå knytter det seg imidlertid økende interesse til de arktiske områder (se kart 2, side 21). Særlig strategisk interesse knytter det seg til Kolahalvøyas kyst som Russlands eneste reelle tilgang til Atlanterhavet. Dette gjør den russiske marinen klart mer utsatt enn sjømaktens styrker med deres verdensomspennende nettverk av baser. Da Russland er Vesten underlegen når det gjelder konvensjonelle styrker, må Russlands kjernevåpen anses som desto viktigere som gjengjeldesstyrke. Kola er det eneste baseområde for russernes ubåtbaserte kjernevåpen. Disse er spesielt sårbare i utskytningsfasen. Kola med omkringliggende områder, inkludert norskekysten, er derfor av spesiell interesse for Sjømaktens etterretningsinstallasjoner og -operasjoner. Norske restriksjoner når det gjelder permanente vestlige baser og operasjoner øst for 24 grader må derfor ses på som bidrag til stabiliteten i dette sensitive området. Andre interesser i området knytter seg først og fremst til petroleumsressurser og fiske. Etter hvert forventes også Nordøst passasjen å spille en større transportøkonomisk rolle.

Det er utviklet et unikt internasjonalt regime for Nordområdene. Sentralt i denne sammenheng står FNs havrettskonvensjon av 1982 som tar sikte på regulering og stabilisering blant annet ved angivelse av fremgangsmåten for avgjørelser av spørsmål om delelinjer. Konvensjonen er imidlertid ikke ratifisert av USA. Videre er Arktisk råd et forum der randstatene og alle nordiske land er med. Også Kina har i de senere årene vist interesse for dette strategiske området, og deres deltakelse i møtet i Arktisk råd i Arkhangelsk våren 2017 var en bekreftelse på landets utvidete aktivitet i Arktis. For øvrig har Kina en forskningsstasjon i Ny Ålesund på Svalbard, de har tre isbrytere og bygger nå sin første atomdrevne isbryter.

Et viktig bidrag til stabiliseringsprosessen i Arktis er avtalen inngått i 2010 om delelinjen mellom norsk og russisk sone i Barentshavet. I sin tale til det siste møtet i Arktis råd trakk Putin fram forholdet til Norge og viste til løsningen på grenselinjen og samarbeidet i Barentshavet som et forbilde for samarbeid for å løse problemer. Et vesentlig uløst problem i Arktis er status for kontinentalsokkelen rundt Svalbard. Norge og Russland har imidlertid etablert et gjensidig tilfredsstillende system for bevaring av fiskeri ressursene i hele Barentsområdet.

Maktenes interesser og politikk

Av sentral betydning for sikkerheten og stabiliteten i Nordområdene er forståelsen av og hensynet til stormaktenes interesser og politikk. Sjømaktens globale perspektiv er tradisjonelt svært forskjellig fra det kontinentale perspektivet i Berlin eller Moskva. Sjømaktens interessesfære omfatter alle hav og kyster, understreket av et omfattende nettverk av baser og

støttepunkter. Vel 90 % av verdenshandelen går sjøveien og er i realiteten under sjømaktens kontroll, noe blant annet blokaden av Cuba i sin tid bekreftet. Viktig i denne sammenheng er det nære sikkerhetspolitiske samarbeidet mellom "de fem," det vil si USA, Storbritannia, Canada, Australia og New Zealand. I det internasjonale finansmarkedet er New York og London også viktige som maktsentra.

Washington har tradisjonelt presentert sin politikk som om den skulle være annerledes enn konvensjonell europeiske maktpolitikk.[4] Som overalt ellers er det imidlertid hos amerikanerne også forskjell på politikk og retorikk. Men problemet er at Washington er så sterkt avhengig av innenrikspolitisk oppslutning at utenrikspolitikken gjerne må selges i ideologiske termer. Om egne verdier holdes som universelle, kan en interessekonflikt lett bli et korstog der "det gode" står mot "det onde" og derfor lar seg vanskelig løse ved diplomati.

Når det gjelder Moskvas politiske metoder bærer de preg av en viss erfaring med både asiatisk og europeisk politikk; fra Djengis Khan til Napoleon. I motsetning til amerikanernes tradisjonelle målsetting om å få problemer løst, er et typisk trekk i russisk *modus operandi* ikke straks å gjøre seg av med problemer som man kan tenkes å anvende ved en senere anledning. Løsningen på sjøgrensespørsmålet mellom Norge og Russland i nord kan derfor, gitt denne bakgrunnen, sies å ha kommet uventet. Samtidig må beslutningen kunne forklares med at Russland legger spesiell vekt på å etablere stabile og forutsigbare forhold i dette strategisk viktige området.

Russiske ledere er produkt av russisk historie og deres politikk, og kan fra vestlig side til tider synes uberegnelig. Det er således ikke utenkelig at en russisk leder sjenerøst kan overlate en viktig marinebase til en provins, mens en annen tar området tilbake når landets vitale interesser tilsier det og makten tillater det, etter at denne provinsen er blitt en selvstendig stat. Da spiller jussen mindre rolle slik skikken er i maktenes spill. Hverken Stalin eller Churchill hadde problemer med å dele Europa mellom seg uten egentlig først å spørre noen om lovligheten. Ingen hadde den gang heller noe reelt valg når det gjelder hvilken av de to maktblokkers sfærer de skulle tilhøre.[5] Således burde Sovjets intervensjoner i Budapest i 1956 og i Praha i 1968 vært forutsigbare. Dette illustrerer en viktig forskjell mellom amerikansk og russisk utenrikspolitisk tenkning. Moskva holder seg til den tradisjonelle realpolitiske skole når det gjelder interessesfærer. Washington benekter gyldigheten av slikt i Øst-Europa selv om Monroe-doktrinen nettopp var en definisjon av en interessesfære på den vestlige halvkule.

[4] President Monroe med sin Monroe-doktrine og president Wilson med sin "open covenants of peace openly arrived at" for som han sa "to make the world safe for democracy" er eksempler på tradisjonell amerikansk tro på sin misjon og sin særstilling. Det er ikke lenge siden Madelaine Albright kalte USA "the indispesibel nation"

[5] Et element i Russlands kollektive politiske hukommelse er sjømaktens intervensjon på Østersjøens og Kolas kyst under Russlands indre strid 1918-21. Slikt kan tjene til å forme nasjonens oppfatning av sjømaktens interesser og metoder.

Norden og maktspillet under Den kalde krigen

Under andre verdenskrig var de nordiske landene tildelt svært ulike skjebner; Finland i krig med Russland og Norge i krig med Tyskland. Hvorvidt et nordisk forsvarsforbund hadde kunnet holde Norden utenfor krigen forblir et åpent spørsmål.[6] Etter krigen tok Sverige initiativ til et forsvarssamarbeid med Norge og Danmark. Motivet var å holde stormaktene på avstand. Sverige hadde hatt god erfaring med å holde seg utenfor krigen, mens Norge hadde hatt stikk motsatt erfaring. Finland hadde måttet inngå en vennskapspakt med Sovjet og var i realiteten i Sovjets interessesfære og dermed utelukket som deltager da de nordiske forsvarsforhandlingene startet i 1948. Disse strandet. Ingen av stormaktene var særlig begeistret for ideen og Norge hadde bundet seg til London allerede under krigen.

I 1952 ble Nordisk Råd opprettet, mens Finland ble medlem tre år senere på betingelse av at samarbeidet ikke skulle omfatte verken politikk eller forsvar. Mellom de nordiske land ble det istedenfor forsvarssamarbeid utviklet et praktisk samarbeid om blant annet passfrihet og arbeidsmarked. Situasjonen i etterkrigstiden var også i Norden preget av seierherrenes deling av Europa ved Jalta-avtalen i februar 1945, en avtale Churchill og Stalin regnes som de egentlige arkitektene av.

Det ble tidlig klart at den vestlige sjømakten ikke så seg tjent med Jalta-ordningen. Winston Churchill karakteriserte delelinjen i Europa som et "Iron Curtain". President Truman presenterte sin doktrine i Representantenes hus i 1947, med løfte om assistanse til folk som var truet av autoritære regimer. Et viktig instrument her var Marshallhjelpen som ble presentert av utenriksminister Marshall noen måneder senere. Forutsetning for hjelp var at kontroll og planøkonomi skulle reduseres til fordel for markedsliberalisme. Initiativets retning og politiske karakter ble klart som følge av de sovjetiske reaksjonene.[7]

Etter 1945 dominerte USA ikke bare som økonomisk makt, men også som militær supermakt. Både Tyskland og Russland var utbombet. USA var alene om å ha atombombe. Sovjet fikk sin først i september 1949. Storbritannias utenriksminister Bevin var likevel i stand til å få oppslutning om en allianse under amerikansk ledelse, som skulle fungere som en militær

[6] Den norske diplomaten Einar Maseng (1880-1972) la i 1952 i en bok med den treffende tittel "Det kløvde Norden mellom de store Stater", frem en del tanker om hvordan et nordisk forsvarssamarbeid i 30-årene kunne ha holdt stormaktene fra livet. Han var en av initiativtakerne til Foreningen Norden i 1919.

[7] Det ble sett som et maktpolitisk instrument. USA hadde overlegent den sterkeste økonomi etter verdenskrigen med en industriell kapasitet som ville være tjent med reduksjon av styring og kontroll av økonomi og finanser hos alle handelspartnere. Slik styring hadde vært systemet spesielt i Nord Europa, Men etter hvert ga også de sosialdemokratiske regjeringer etter for markedsliberalismen som ble selve grunnloven i det europeiske samarbeidet; dvs. fri flyt av kapital, mennesker og varer.

oppdemming av Sovjet.[8] Han foreslo i en tale i 1948 å utvide den anglo-amerikanske alliansen. De to fremste ekspertene i State Department når det gjaldt Soviet, George Kennan og Charles Bohlen, karakteriserte forslaget som "a little silly". Kennan, som hadde unnfanget ideen om oppdemming ("containment") av Sovjet, hadde ikke ment dette som en militær allianse, men som et politisk svar på en politisk utfordring. Han så ikke Sovjet som en militær trussel mot Vest- Europa. Trusselen var heller den kommunistiske ideologi i land som Italia og Frankrike der kommunistene hadde makten i fagforeningene.

Marshallhjelpen, som ble forløperen for andre instrumenter for markedsliberaliseringen av Europa, var det første forsøket fra amerikansk side på innflytelse østenfor linjen trukket i Jalta. Helsingfors sa nei takk. I Praha ble initiativet stanset av den kommunistiske fagbevegelsens kupp i 1948, etter at myndighetene der ville se nærmere på saken. Dette anvendte den norske statsminister Gerhardsen som argument for norsk NATO-medlemskap i sin berømte Kråkerøy-tale kort tid senere. Talen var svært utslagsgivende når det gjaldt norsk medlemskap i alliansen. Han argumenterte med at Norge kunne være neste kuppoffer etter Tsjekkoslovakia og at noe slikt som Sovjets press på Finland om en vennskapsspakt heller ikke kunne utelukkes mot Norge.

Egentlig var disse hendelsene en bekreftelse på Jalta-avtalens gyldighet. Finland som hadde innsett dette fikk beholde sitt eget interne styre så lenge de visste på hvilken side av det delte Europa de hørte hjemme. Ungarerne syntes ikke å ha skjønt det, da de, etter å ha befridd Budapest fra russere i 1956, fant at de ville forlate sin plass i systemet og gå ut av Warszawapakten. Da kom de russiske panservognene tilbake.

NATO pakten ble undertegnet 4. april 1949. Noen invasjon fra et krigsherjet Sovjet var det imidlertid ikke særlig tro på hos tyskerne. NATO-medlemskapet som andre land hadde akseptert som sikkerhetspolitisk forsikring, var ikke så enkelt å få til i Tyskland. Stalins forsøk i 1953 på å forhindre tysk NATO-medlemskap ved å foreslå et samlet nøytralt Tyskland, lyktes heller ikke. Da Tyskland ble medlem av NATO i 1955 var det først etter å ha sikret seg en skriftlig forsikring fra Washington om hjelp til gjenforening.[9]

---

[8] Dette sies å kunne vært inspirert bla. av den kjente geopolitiker Sir Halford Mackinder. I 1943 skrev han en artikkel i Foreign Affairs: "The Round World and Winning of the Peace". Han anbefaler der en sjømaktens allianse rettet mot Tyskland og Russland. Pakten må nemlig også kunne ses som et politisk instrument rettet mot det "tyske problem". NATOs første generalsekretær Lord Ismay bekreftet i 1967 at meningen med Alliansen var å "holde russerne ute, amerikanerne inne og tyskerne nede". I klartekst: å holde tyskerne i den vestlige leir.

[9] Washington måtte betale en pris for tysk medlemskap. Den amerikanske utenriksminister måtte forsikre tyskerne om hjelp med å få tilbake sine østlige provinser. Dette er nedfelt i Tysklandsavtalen av 1954 (art.7,avsn.2) og må ses som en tysk betingelse for medlemskap. Tyskland ble medlem 06.05.55. Det ungarske opprøret året etter demonstrerte at det amerikanske løftet ikke kunne innfris uten å risikere atomkrig. Ifølge Flora Lewis i St.Louis Post Dispatch, forsøkte Lawrentij Beria i 1957 å oppnå et nøytralt Tyskland ved å instigere et opprør i Øst Berlin, men sies å måttet bøte med livet for det.

Gjeldende oppfatning om makt og interesser den gang ble også utfordret av Charles de Gaulle som mente at forsikringen som var nedfelt i Atlanterhavspaktens artikkel V var så lite forpliktende at Frankrike trengte sin egen atombombe.[10] Videre var det også de Gaulle som avslo da Washington på 1960-tallet ville ha Storbritannia inn i EU; han ville ikke ha noen amerikansk "femtekolonist" i Europa. Storbritannia kom derfor først med i 1973. Washington må antagelig ha syntes Frankrike ikke hadde tilstrekkelig tyngde i forholdet til Tyskland. Alle ideer om å løse "det tyske problem" skulle etter hvert vise seg utilstrekkelige. Det Frankrike så som en innhegning av Tyskland, så tyskerne som en delvis befrielse fra status som okkupert og dessuten som en forsikring mot fiendtlige koalisjoner, slik Bismarck hadde advart mot før første verdenskrig.

Åpent uttrykk for slike ulike nasjonale interesser unngikk man helst under den kalde krigen.[11] Uten åpenhet om sentrale spørsmål har imidlertid en mer realistisk oppfatning av internasjonal politikk lett for å gå i glemmeboken. Enkelte innbilte seg således, etter at Vestens overlegne økonomiske makt hadde seiret over sovjetsystemet, at man kunne feire "the end of history"[12] fulgt av evig og global markedsliberalisme. Dette bygget på illusjonen om at en nasjons interesser endrer seg ved endring av makthavere, og at endring av regimet i Russland dermed ville innebære endring av russernes interesser. Denne villfarelsen har blitt betydelig korrigert det siste tiåret da et nytt regime i Kreml har bekreftet sine interesser ved å sette en grense ved Georgia og Ukraina. Dette resulterte i at Russland igjen ble definert som en trussel og at NATO ble revitalisert.

Med Sovjetimperiets kollaps etter Berlinmurens fall den 9. november 1989, ble den bilaterale sikkerhetspolitiske stabiliteten i den kalde krigen endret. USA hadde seiret som hegemonimakt og Russland ga fra seg sine erobringer etter den dyrekjøpte seieren over Hitler-Tyskland uten at det ble løsnet skudd. Opp stod en ny europeisk orden som ikke lenger var basert på Jalta-avtalen. Russland ble imidlertid fortsatt sett som en utfordring, om ikke ideologisk så politisk. Det ble oppmuntret til innføring av markedsliberalisme også i Russland. Resultatet av et slikt frislipp av liberalisme i det miljøet var forutsigbart; oligarkene beriket seg raskt på fellesskapets

[10] Forsikringen i NATO-paktens artikkel V regnes som selve kjernen i Alliansen. Men den er formulert langt mindre forpliktende enn den kunne ha vært. Den er avfattet slik av hensyn til den amerikanske Kongressen som ikke ville ha ratifisert en mer forpliktende avtale. Artikkel V har derfor fått følgende ordlyd: "--- each of the parties will assist the party attacked by such action as it deems necessary". Dette er ingen betingelsesløs garanti.

[11] Spørsmål om gyldigheten av kalkulasjonsgrunnlaget eller premissene som legges til grunn for utenrikspolitikken, er et minefelt der det gjør seg gjeldende sterkt motstridende oppfatninger mellom realisme og idealisme. Realistene holder seg til læren om at ikke samme normer gjelder for nasjoner som mellom mennesker. Idealistene håper å kunne endre spillereglene slik president Wilson håpet på ved overalt å innføre vår form for demokrati; "to make the world safe for Democracy". Han fikk Nobels fredspris for denne optimistiske ideen i 1919. Historien viser at maktenes politikk er diktert mindre av folkerett enn av interesser og makt, og at fundamentale nasjonale interesser ikke endres ved endring av regime.

[12] Francis Fukuyama, *The End of History and the last Man* (1992).

bekostning. Det førte til økonomisk kaos med katastrofale følger for landet. Et nytt regime måtte til for å gjenopprette orden.

NATO, som etter 1989 egentlig ikke lenger hadde den funksjon som forutsatt under opprettelsen i 1949, fikk isteden oppgaver "out of area". Alliansens revitalisering kom imidlertid først med ekspansjonen av den vestlige sjømaktens innflytelse i Øst Europa; i det området som gjennom historien hadde tjent som buffer mellom Berlin og Moskva. George Kennan var sterkt imot utvidelsen av NATO som han mente ville resultere i en ny kald krig og fikk følge av blant andre Kissinger og Schroeder. Tyskerne var heller ikke særlig begeistret for denne utfordringen av Moskva.

Tysklands nye rolle etter Berlinmurens og Sovjetsystemets fall

Tyskland måtte etter gjenforeningen nødvendigvis bli den sentrale makt i Europa. Dette var til å begynne med ikke så merkbart. Tyskerne hadde tapt krigen og hadde siden 1945 ligget lavt og tilpasset seg seierherrene. NATO og EU ble referanser i spørsmål om utenrikspolitikk. Tyskland var også i en annen situasjon enn England og Frankrike, som begge hadde atombombe og permanent plass i Sikkerhetsrådet som garanti for sin status.

Med årene valgte Tyskland mer direkte å ivareta sine nasjonale interesser. Dette kom først til uttrykk ved den tyske anerkjennelsen av Kroatia – på tvers av vestlige ønsker. Men det store sjokket kom da tyskerne i all offentlighet erklærte at de ikke hadde tiltro til Washingtons begrunnelser for Irak-krigen, og sa tvert nei til å delta.[13] En ny tid hadde kommet brått på Tysklands allierte og naboer, som aldri hadde vært særlig begeistret for et samlet Tyskland. Det manglet ikke på skrekkscenarioer verken i London eller Paris om hva gjenforeningen og styrkingen av et enhetlig Tyskland kunne innebære.[14] Frankrike spikret i all hast sammen Maastricht-traktaten for å sikre en mer solid forankring av Tyskland til EU. Tysklands viktigste maktinstrument, valutaen Deutsche Mark, ble erstattet av euroen.

De alliertes bekymring synes med tiden ubegrunnet. Tyskland gikk inn for en styrking av det europeiske samarbeidet til sin utenrikspolitiske hovedmålsetting. Naturligvis måtte dette forutsette gjensidighet, men Paris og London hadde neppe hatt et slikt samarbeid og maktdeling

[13] Tyskland kunne dessuten vise til at i henhold til den konstitusjonen som seiersmaktene nok hadde forfattet, kunne de ikke gå til krig uten FNs velsignelse. Forbundskansler Schroeder ga beskjed i en tale i Forbundsdagen den 13. sept. 2003 om at viktige avgjørelser om tysk utenrikspolitikk fra nå av skulle tas i Berlin og ingen andre steder, om noen skulle være i tvil.

[14] Margareth Thatcher så nå for seg trusselen fra et mektig Tyskland. Fransk presse var full av liknende spekulasjoner. At DM ble erstattet av Euroen må ses som et fransk vilkår for å godta gjenforeningen.

i tankene med det europeiske samarbeidet[15]. Noen reaksjon på invitten til en sterkere integrasjon kom derfor heller ikke.

Det var Frankrike, Europa prosjektets oppfinner, som først fikk kalde føtter etter at Tyskland ble den mektigste nasjonen i EU. Dette ble tydelig demonstrert i folkeavstemningen om grunnloven i EU i 2007 da regjeringen led nederlag.[16] Britene har aldri følt seg helt hjemme i det europeiske samarbeidet og har aldri ønsket noen sterkere integrasjon. De ble med fordi Washington nok ønsket å styrke sin innflytelse på kontinentet, slik de Gaulle hadde forutsett. Utfallet av folkeavstemningen i Storbritannia den 23. juni 2016 om EU-medlemskap var for mange en uventet bekreftelse på at britene ikke føler seg hjemme på kontinentet.[17] Når det gjelder Tysklands relasjoner til Washington er de ikke blitt bedre av Snowdons avsløringer om amerikansk etterretning i Tyskland[18].

Uansett utviklingen i EU eller det vestlige forsvarssamarbeidet, måtte Tysklands rolle i Europa bli endret og da neppe i annen retning enn i Tysklands favør. USAs rolle i Europa er redusert og Russland er ute av Sentral-Europa. Russland er imidlertid tilbake i en ny rolle, i et partnerskap med Tyskland, blant annet når det gjelder forsyninger av petroleumsenergi. Det tysk-russiske energisamarbeidet begynte med en avtale i 1970 om tyske leveranser av stålrør for den russiske gasseksporten. Det var Willy Brandt og hans høyre hånd Egon Bahr som sto for denne "Ostpolitik", som gikk ut på en gradvis tilnærming mellom øst og vest ("Wandel durch Annaherung"). Brandts etterfølgere Helmut Schmidt og ikke minst Gerhard Schroeder videreutviklet dette samarbeidet. I april 2005 signerte han en avtale med Putin om tysk deltagelse i utbyggingen av et gigantisk gassfelt i Vest-Sibir. Videre ble de enige om et tysk-russisk samarbeid (Wintershall og Gazprom) i byggingen av en gassrørledning gjennom Østersjøen fra Viborg til Greifswald, kjent som «Nord Stream I». Denne ledningen gjør forsyningene til Tyskland fra gassfeltene i Sibir uavhengig av transitt gjennom Baltikum, Polen,

[15] Europaprosjektet var opprinnelig en fransk ide for kontroll med Tyskland. Tyskerne på sin side så dette så vel som NATO som instrumenter for å fri seg fra sin status som okkupert. Tyskland og Frankrike er derfor med i EU ut fra diametralt motsatte motiver. Da den tyske utenriksminister Fischer fremla sine ideer om et sterkere integrert, dvs. et føderalt Europa i sin kjente tale ved Humbolt universitetet i Berlin den 12. mai. 2002, uteble derfor også responsen.

[16] Det er ytterligere bekreftet ved Nasjonal Fronts triumf ved valget til EU parlamentet 25. mai 2014. Selv seier for så vel Macron som Merkel i valgene i 2017, synes ikke å ha styrket oppslutningen om europeisk samarbeid i noen av landene. Valget i Italia i mai 2018 bekrefter en trend i retning av mindre entusiasme for EU.

[17] Med øst-utvidelsen av EU har kulturelle og politiske forskjeller mellom medlemmene øket ytterligere. EU utgjør langt fra noe enhetlig "Kulturgebiet" slik som landene i Nord-Europa. Det er ikke lett å se hvordan en mer omfattende europeisk integrasjon er mulig i en overskuelig framtid. EU har aldri vært særlig mer enn et fellesmarked. Det svekkede samarbeidet og den økende flyktningstrømmen mot Europa siden 2015 truer hele prosjektet.

[18] Bekreftelsen på den nye situasjonen kom 10. juli 2014 da Berlin gjorde det offentlig kjent at CIAs stasjonsjef ikke lenger er ønsket i Berlin. Agenter er blitt avslørt i så vel tysk etterretningstjeneste som i forsvaret. Det er i april 2015 dukket opp mistanke om at den tyske sikkerhetstjenesten (BND) har arbeidet etter amerikansk oppdrag blant europeiske allierte.

Hviterussland og Ukraina. Slike gassledninger er politisk viktige da de er av permanent karakter (se kart 3, side 22).

Det tysk-russiske energisamarbeidet er basert på langsiktige kontrakter på 20-25 år, og har fortsatt under de tyske koalisjonsregjeringer med Angela Merkel som kansler. Det bygges i 2018 en ny gassrørledning gjennom Østersjøen, «Nord Stream II», som vil doble eksporten til 110 milliarder kubikkmeter gass i året, tilsvarende Norges totale gassproduksjon.[19] De siste amerikanske sanksjonene mot Russland er spesielt rettet mot dette prosjektet, det vil si mot det tysk-russiske energisamarbeidet.

Sanksjonene har skapt reaksjoner i Tyskland der de oppfattes som forsøk på å fremme amerikanske interesser i energisektoren på tysk bekostning. USAs tidligere utenriksminister, Rex Tillerson, uttalte i januar 2018 at Washington ser gassrørledningene gjennom Østersjøen som en trussel mot «European energy security» og at det er mer et politisk enn et kommersielt prosjekt. Forbundspresident Merkel på sin side uttalte under sitt besøk i Warszawa i februar 2018 at det er å betrakte som et økonomisk prosjekt.

Samarbeidet mellom tyskere og russere har lange tradisjoner. Det er slikt samarbeid London og Washington tradisjonelt har sett som en utfordring for sine egne interesser.[20] Dette kan bidra til å forklare hvorfor den vestlige sjømakten etter Sovjets kollaps, unnlot å trekke Russland inn i et nærmere samarbeid med resten av Europa; inn i det Gorbatsjov optimistisk kalte "Det felles Europeiske Hus".[21] Visjonen om et Europa fra Atlanterhavet til Ural deles av Tyskland som har vært langt mindre villig til å utfordre Russlands interesser enn det Washington og London har. Det gjelder så vel NATO-utvidelsen som utplassering av "Missile Defense System" i Øst-Europa.

Når Tyskland nå i stadig sterkere grad kan kjøre sitt eget løp er det i stor grad takket være den rammen som EU og NATO representerer og som hindrer at det dannes motkoalisjoner. Det var nettopp slike motkoalisjoner Bismarck advarte sine landsmenn mot før de sparket ham og endte i en krig de tapte.

Krisen i Ukraina kan ha tjent til å revitalisere det vestlige samarbeidet. Den har imidlertid også demonstrert forskjellen det er spesielt mellom tyske og amerikanske holdninger når det gjelder relasjonene til Russland. Mens man på amerikansk side synes å ønske seg regimeendringer i

[19] Den tidligere Bundeskanzler Gerhard Schroeder har siden 2005 vært engasjert i Gazprom som står for denne utbyggingen av gassrørledningene og ble i oktober 2017 oppnevnt som medlem av styret i oljeselskapet Rosneft.
[20] Dette ble utdypet av Halford Mackinder som i 1919 i sitt kjente verk, "Democratic Ideals and Reality", advarte seierherrene i Versailles mot å legge opp til en fredsslutning som kunne lede til tysk-russisk samarbeid på Sjømaktens bekostning. Dette har alltid vært Sjømaktens mareritt.
[22] Det kan indikere retningen i så vel russisk som tysk tenkning når Putin gjentatte ganger fikk stående applaus i den tyske Riksdagen da han i en tale 26. september 2001 fremla sine tanker om "det europeiske hus". Talen ble holdt på tysk.

Moskva og anvender Krim som motiv for ytterligere sanksjoner, går tendensen i Tyskland i retning av å redusere sanksjonene og i realpolitikkens ånd akseptere Krims gjenforening med Russland – uansett jussen – og betrakte annekteringen som en defensiv reaksjon.[22]

Tyskland fulgte lojalt den vestlige boikotten av 9. mai paraden i Moskva i 2015. Det må likevel ses som et politisk signal når den tyske forbundskansler dagen etter reiser til Moskva for samtaler med Putin og legger en krans på den ukjente soldats grav.

Daværende tyske utenriksminister Frank-Walter Steinmeier ga i et intervju med avisen Bild i juni 2016(under henvisning til nylig avholdte NATO øvelser i Polen og Baltikum og beslutningen om stasjonering av 1000 soldater der) uttrykk for sterk kritikk av NATOs politikk overfor Russland som han mente måtte karakteriseres som sabelrasling og krigshissing. Han bekreftet det som lenge har vært en hovedlinje i tysk "Ostpolitik" som går ut på at det ikke er mulig å bygge europeisk sikkerhet mot Russland, bare med Russland. Steinmeiers etterfølger Sigmar Gabriel uttalte under det tysk-russiske Resource Forum i St. Petersburg den 29. november 2017 at Washington ikke burde utfordre Russland ytterligere, og tok i april 2018 til orde for å løfte sanksjonene. Heiko Maas, som så tok over som utenriksminister, har imidlertid hatt et noe mer offensivt ordbruk mot Moskva.

Endring av Washingtons geopolitiske fokus etter "9/11"

Den kanskje viktigste endringen for det vestlige samarbeidet de senere år, er dreiningen av Washingtons geopolitiske fokus i retning Midtøsten og Asia.

Med Sovjets kollaps forsvant den trusselen som hadde virket integrerende for Vesten under den kalde krigen. Professor Samuel Huntington hadde imidlertid før den 11. september 2001 identifisert en ny ytre fiende for USAs vedkommende. I en artikkel i Foreign Affairs i 1993 om "The Clash of Civilisations", som en reaksjon mot Francis Fukuyamas ideer om "the end of history", advarte han om at islamistiske ekstremister kunne bli en utfordring for den vestlige sivilisasjon.[23] Han mente kulturfelleskap ville være viktigere enn ideologier i fremtidens maktkamper. Han så imidlertid ikke krigen mot terror som noen løsning etter 9/11 og fikk rett da han forutså at den amerikanske krigføringen bare ville produsere flere ekstremister.

Det ble med den nye trusselen mulig å gi NATO oppgaver i "out of area" med Midtøsten som det viktigste operasjonsområde. Dette tjente også til å "multilateralisere" amerikanske operasjoner

[22] Selv om Washington i mars 2016 økte sitt militære nærvær i Europa med en panserbrigade og NATOs generalsekretær noen uker før uttalte at "vi vil ha så mye tilstedeværelse i øst som nødvendig", står Tysklands veto mot stående NATO styrker i Øst-Europa ved lag.
[23] Hans hovedverk var "The Clash of Sivilization and the Remaking of the World Order" (1977).

der. Disse operasjoner har vært mindre vellykkede og har bidratt til en enorm flyktningstrøm til Europa. Denne har i stigende grad kommet til å sette det vestlige samarbeidet på prøve.

Av enda større betydning i maktspillet enn kampen mot ekstrem islamisme, er kontrollen med energitilførselen. Maktenes interesser konfronterer hverandre der vi finner petroleum, og da spesielt i Midtøsten. [24] Så vel Russland som USA er selvforsynt med petroleumsprodukter, men de fleste øvrige industriland er ikke det. Midtøsten er Kinas viktigste kilde.

Dreiningen av Washingtons fokus i retning Midtøsten, som tok til under Bush-administrasjonen, ble foreslått av en gruppe ledet av Paul Wolfowitch, lenge før angrepet 11. september 2011. Det ble kalt: "The Project for the New American Century" (PNAC). Som viseforsvarsminister fremmet han målsetningen om regimeendring i en rekke land i Midtøsten. Ved å handle før Russland og Kina var sterke nok til å hindre en slik utvikling, kunne petroleumstilførselen til Kina kontrolleres, samtidig som prisen på Russlands viktigste inntektskilde kunne holdes nede.

Betydningen av kontrollen med områdets petroleumsressurser, er understreket av tidligere Treasury Secretary Allan Greenspan.[25] Omleggingen av Washingtons politikk forklares ellers med betydningen av Sentral-Asia som Kinas og Russlands bakdør – et gjentagende tema hos president Carters rådgiver Zbigniew Brzezinski,[26] samt innflytelsen av den Israel-orienterte lobbyen i Washington (American Israel Public Affairs Committee, AIPAC) på amerikansk Midtøsten-politikk.[27]

Den amerikanske intervensjonen i Afghanistan i 2001, som ble sett som en kritisk test for NATO, ble i koalisjon med allierte etterfulgt av krigen i Irak i 2003, Libya i 2011 og Syria i 2013. Ingen av disse operasjonene synes å ha resultert i slike regimer som vel ovennevnte prosjektet hadde tatt sikte på. Det kan synes som Washington har regimeendringer som målsetting også for Iran. Sommeren 2017 innførte USA nye sanksjoner mot Iran og oppfordret til isolasjon av landet med bifall fra Israel og Saudi Arabia. Den 8. mai 2018 trakk USA seg fra atomavtalen som i 2015 ble

[24] Det er i hovedsak to folkegrupper her som står mot hverandre. Det er sunnier som er de mest folkerike og har makten i Saudi Arabia, Pakistan, Tyrkia og utgjør hovedtyngden i I.S. De mest oljerike områdene er imidlertid befolket av sjiaer, fremfor alt Iran, og Irak, og de oljeførende områder på den arabiske halvøy. Pakistan er det eneste landet i området ved siden av Israel som har atombombe. Den skal delvis ha blitt finansiert av Saudi Arabia som det ryktes kunne tenke seg å få del i den.

[25] "The Age of Turbulence" (07), Greenspan admits that Iraq was about oil in the Guardian Sept 16, 2007.

[26] The Grand Chessboard"(97). Han mente at Washington burde ta sikte på å kontrollere "den eurasiatiske korridoren " fra Østersjøen til Xinjiang via Kaukasus og det oljerike Kaspiske området.

[27] Dette har vært påpekt av Senator Fulbright og President Carter og utredet av professorene Mearsheimer og Walt i "The Israel Lobby and US Foreign Policy",(07). Så vel General George Brown, chairman of the joint chiefs of staff i 1974 og tidligere UKip leder Nigel Farage har referert til innflytelsen av "the Jewish Lobby" i Kongressen i Washington. Lederen for Demokratenes MEP, ble i 2006 tvunget til å gå av for å ha anvendt begrepet. I forbindelse med President Trumps anerkjennelse i 2017 av Jerusalem som Israels hovedstad, fremkom det at hans rådgiver og svigersønn er en nær venn av Netanjao og lenge har samarbeidet aktivt som lobbyist bl.a. når det gjelder å motarbeide Obamas linje når det gjelder bosettingene. Clinton administrasjonens hovedforhandler, Dennis Ross hadde bakgrunn i AIPAC.

inngått mellom Iran og Sikkerhetsrådets faste medlemmer, i tillegg til Tyskland. I henhold til IAEA overholder imidlertid Iran avtalen.

Det er nå to hovedmotstandere som konkurrerer om makten i regionen: Iran, som er sjia-dominert og som har sine allierte i Syria og Irak samt Hezbollah i Libanon, og på den andre siden Saudi-Arabia som bidrar til finansieringen og bevæpningen av sunni-grupperinger. Med den russiske intervensjonen i 2015 har det syriske regimet nå fått tilbake kontrollen over det meste av landet.

Retningen i Washingtons utenrikspolitikk ble bekreftet ved fremleggelsen av den nye nasjonale forsvarsstrategien den 18. januar 2018. Den fokuserer geografisk på "Indo-Pacific area", Europa og Midtøsten, samt utpeker Russland og Kina som de største langsiktige utfordringer, samtidig som Nord-Korea og Iran defineres som trusler. Når det fra amerikansk side antydes at de vil holde styrker i Syria, uansett om Den islamske stat er beseiret, er dette i pakt med denne strategien.

Den europeiske frontens store strategiske betydning symboliseres av spørsmålet om utplasseringen av det amerikanske rakettskjoldet, Ballistic Missile Defense (BMD). Dette var opprinnelig motivert med en eventuell trussel fra Iran, som imidlertid nå synes å ha avstått fra atomvåpen. Så vel Russland som Kina mener utplasseringen av rakettskjoldet svekker avskrekkingen. Det er utplassert i Sør-Korea, i Romania siden 2015 og vil bli utplassert i Polen. Avtalen om å avstå fra slike våpen, «Anti-Ballistic Missile Treaty», ble inngått i 1972 mellom USA og Sovjet, men ble skrotet av Bush-administrasjonen i 2002, noe som åpnet veien for nåværende BMD.

Russlands nye profil

Under Putins ledelse har Russland igjen blitt en sentral spiller på den internasjonale arena. Russland har med sin militære og politiske intervensjon i Syria etablert seg som en tung aktør i regionen, alliert med Syria og Iran, og med Kina som politisk støttespiller.

De sentralasiatiske områdene av Russland er i stor grad befolket av sunnimuslimer, rundt 20 millioner mennesker eller 15 % av den totale befolkningen. Radikal islamisme kan derfor være en større utfordring for Russland enn for den vestlige verden. En annen trussel, sett med russiske øyne, er en mulig NATO-utvidelse til Ukraina. Samtidig er Ukraina delt politisk, kulturelt og språklig mellom katolske og europeisk-orienterte ukrainere i vest og ortodokse russere i øst. Allerede under annen verdenskrig sto de på hver sin side i krigen. Her går det fortsatt en grense mellom to kulturer.

Ukraina-konflikten er nødvendig å se i sammenheng med NATO-utvidelsen som Kennan en gang betegnet som "a tragic mistake". Det er uenighet om hva man kom fram til etter gjenforeningen av Tyskland, men det heter at presidentene Bush og Gorbatsjov var enige om at Tyskland fortsatt skulle være medlem av NATO, da dette fra et amerikansk perspektiv ville styrke USA og svekke russisk innflytelse i regionen og dessuten redusere det tyske politiske spillerom. I henhold til Moskva var det imidlertid enighet om at NATO ikke skulle utvides til tidligere Warszawapakten-land eller at det der skulle utplasseres amerikanske militære installasjoner. Dette skal være bekreftet av USAs ambassadør til Russland på den tiden, Jack Matlock, med daværende utenriksminister James Baker som kilde.[28]

I nyere tid står annekteringen av Krim som et vannskille i Vestens relasjoner til Russland. Sjømakten har definert dette som en av deres viktigste utfordringer og hovedgrunn for sanksjonspolitikken. Det har imidlertid vært en russisk marinebase der i de siste par hundre år, en base russerne neppe ville risikere skulle falle i Sjømaktens hender.

Den vestlige sanksjonspolitikken mot Russland synes å øke Putins innenrikspolitiske oppslutning. Den har videre tjent til å fremme Russlands politiske relasjoner og samhandel med Kina.[29] Russland er økonomisk avhengig av eksport av petroleumsprodukter, som utgjør 30 % av BNP og er derfor sårbar for prisreduksjoner som blant annet avhenger av andre aktørers prispolitikk. Prisene falt kraftig før Sovjetimperiets kollaps i 1989. Dette skjedde også under krisen i Ukraina. Sammen med sanksjonene har dette satt Russland under et sterkt økonomisk press.

De russiske petroleumskildene har en fordelaktig beliggenhet med tanke på det sentraleuropeiske marked og blir stadig viktigere for å dekke Tysklands energibehov. Dette behovet blir ikke mindre etter at Berlin har besluttet å avvikle kjernekraften og redusere kullets rolle som energikilde. Det tysk-russiske energisamarbeidet ses som nevnt som en utfordring fra Washington. Begge kamrene i den amerikanske kongressen vedtok sommeren 2017, med overveldende flertall, nye sanksjoner mot Russland. Det begrunnes med Ukraina-krisen og påståtte russiske forsøk på innblanding i det amerikanske presidentvalget. Loven fratar Presidenten muligheten til å reversere vedtaket. Dette legger vansker i veien for hans muligheter til å bedre forholdet til Russland, slik han har uttrykt ønske om.

[28] Amerikansk-sovjetiske dokumenteter fra samtalene er offentliggjort 12.12.17 av National Security Archives, Briefing Book II 613, George Washington University.
[29] Under president Xi Jinpings besøk i Moskva i forbindelse med 9. mai feiringen 2015 ble det undertegnet 32 samarbeidsavtaler.

Kinas nye rolle

Det er Kina som etter hvert har overtatt rollen som Washingtons største utfordring, så vel sikkerhetspolitisk som handelspolitisk. Derfor er den antagelig mest omfattende endringen i den nye verdensorden forskyvningen av det geopolitiske tyngdepunktet i retning Kina. Denne forskyvningen var først og fremst basert på økonomisk og politisk innflytelse – eller det som Joe Nye (2004) betegner som «soft power». Kina synes imidlertid tradisjonelt sett å arbeide etter et noe lengre tidsperspektiv enn Vesten, der valgperioder på fire år påvirker utformingen også av utenrikspolitikken.

En utfordring for Sjømaktens interesser, blant annet på energifronten, er Kinas samarbeid med Russland i Shanghai Cooperation Organization (SCO), der Iran med Putins støtte nå kan bli medlem. Kina har allerede gått forbi USA i forbruk av petroleumsenergi. Over halvparten av Kinas naturgass kommer nå i rør fra Kasakhstan og Turkmenistan, og dette blir nå supplert med ledninger fra nye kilder i Sibir; en ledning som ventes ferdig ved årsskiftet 2019 og som vil levere 38 billioner kubikkmeter.

Det er altså et stadig tettere samarbeid mellom Beijing og Moskva. Som konsekvens av vestlige sanksjoner har Russland fått betydelige investeringer og kreditter fra Kina. Kina har også tatt initiativ til finansinstitusjoner og en frihandelsavtale i regionen. Russland og Kina undertegnet i 2014 også en avtale om å koordinere den russisk-ledete Eurasiatiske Økonomiske Union (EEU) og Kinas nye Silkeveien-prosjekt. Den nye Silkeveien er et gigantisk utbyggingsprosjekt av veier, jernbaner, fibernettverk, havner, rørledninger og kraftlinjer som tar sikte på å koble Kina til Sentral-Asia, Europa og Midtøsten (se kart 4, side 23). Gjenoppbyggingen av Syria er blitt en del av prosjektet under henvisning til at det var der Silkeveien nådde Middelhavet for 2000 år siden. Foruten Russland, står blant annet Pakistan og Iran sentralt i planene. Langs Silkeveiens akser er det planlagt opprettelse av baser eller økonomiske soner for kinesiske investeringsprosjekter.

Sjøveiene er en del av det kinesiske fremstøtet i retning Europa. De har ervervet seg en havn i Hellas og dermed et brohode ved Middelhavet, samt etablert en base ved det Indiske hav i Gwadar. Videre har Kina i likhet med Sjømakten bygget et støttepunkt i Djibouti på Afrikas Horn. Åpningen av Nordøstpassasjen for alminnelig skipsfart i sommermånedene vil være et ytterligere viktig nytt bindeledd også for Kina.

Zbigniew Brzezinski advarte i sin tid nettopp om betydningen av å hindre en slik utvikling ved at USA søker kontroll over det han betegnet som «det store sjakkbrettet». Fri flyt av varer og tjenester som Sjømakten etter annen verdenskrig gikk inn for, har gjort det mulig for Kina å bygge opp en finansiell makt som gjør Vesten rangen stridig. Karakteristisk for den nye

situasjonen er at det var Kina som under G20 møtet i Hamburg i juli 2017 talte for frihandel, mens Washington var tilbakeholden på bakgrunn av den nye linjen fra president Trump. At rollene er endret, ble ytterligere demonstrert under G7 møtet i Canada i 2018.

En ny situasjon i Nordområdene

Selv om teknologien innebærer at mange tidligere strategiske områder, som de rundt Østersjøen og Nordsjøen, ikke lenger er av samme interesse, er imidlertid de arktiske farvann og Kola viktigere som operasjons- og baseområde for Russlands strategiske sjøstridskrefter. Dermed er de også av spesiell interesse for London og Washington.

Heri ligger en utfordring for nærliggende land som må finne en balanse mellom egne interesser og hensynet til allierte og russiske interesser. Norge, som står strategisk helt sentralt med hensyn til de russiske gjengjeldelsesstyrker på Kola, hadde under Den kalde krigen begrensninger på allierte baser, øvelser og nærvær øst for 24 grader. Slike begrensninger på Sjømaktens styrker nær den russiske grensen ses som et bidrag til avspenning og stabilitet i området. Disse sies å være stort sett uendret. Våpenteknologien, inkludert flyvåpenets utvikling, bidrar imidlertid til stadig å endre det strategiske bildet. Stasjoneringen av amerikanske marinesoldater på Værnes i 2017 og utbyggingen av en base (QRA-Pad) for amerikanske kampfly på Rygge, kan være symptom på en ny amerikansk prioritering av nordområdet som vel må innebære tilpasning fra norsk side.[30]

Norges situasjon som NATO-medlem må karakteriseres som spesiell, med et veletablert og godt samarbeid med Russland i nord med delelinjen, samarbeidet om fiskerioppsynet og havrettstraktaten som eksempler. Barentssamarbeidet og Østersjøsamarbeidet fungerer også godt og virker tillitsskapende.

Geopolitiske endringer etter Berlinmurens fall ga de nordiske landene større politisk armslag og vekket ideen om et nærmere regionalt samarbeid.[31] For det meste har det dreiet seg om samarbeid på materiell siden og ikke om politisk eller sikkerhetspolitisk samarbeid. Det er

[30] Spørsmålet har vært reist om ikke den norske avskrekkingspolitikken har fått en mer offensiv karakter når det anskaffes kampfly, ubåter og langtrekkende raketter som kan nå inn over russisk område og berøre den russiske gjengjeldelseskapasiteten samtidig som defensive styrker som Hær og Heimevern tillegges mindre plass i det norske forsvaret. (Tormod Heier, Vardøger, februar 2018. p130). Videre har det vært innvendt at reduksjonen av bakkestyrkene (fra 150 000 til 10 000)vil innebære en sterkere involvering i maktkampen mellom stormaktene enn ellers ville vært tilfelle (Jacob Børresen, Dagsavisen 08. 06.18). Kai Eide peker på at det er "en bedøvende enighet mellom Regjeringen og Arbeiderpartiet" om ikke å diskutere den endring alle nå ser.(Klassekampen 22.06.18)

[31] Økende kostnader har reist spørsmålet om nordisk arbeidsdeling og samarbeid på forsvarets område når det gjelder anskaffelser, vedlikehold, opplæring, øvelser, transport, m.v. et initiativ ble tatt av forsvarsjefene i Norge og Sverige i 2006, noe de andre har sluttet seg til. Begrunnelsen for dette samarbeidet var av økonomisk og ikke av politisk natur. Av de forslag et utvalg under ledelse av Thorvald Stoltenberg fremla i 2009, er det ene, en "nordisk solidaritets erklæring" blitt virkeliggjort i 2011. Det andre er den nordiske luftovervåkingen av Island. Siden den tid er det imidlertid initiert et nærmere militært samarbeid i EU som må forventes å involvere også de nordiske EU medlemmene.

således ikke blitt noen avsetning for svenske jagerfly eller ubåter verken i Norge eller Danmark. Sverige har på sin side i 2016 inngått et nærmere sikkerhetspolitisk samarbeid med NATO ved en avtale om å stille som vertsland for NATO øvelser. Dette var rammen for en større NATO-øvelse i Sverige i september 2017.

Ideen om et bredere nordeuropeisk samarbeid med Tyskland har vært nevnt oftere i løpet av 2017. Imidlertid synes nå Tyskland primært å være opptatt med å sikre sine helt spesielle utenrikspolitiske interesser i et europeisk samarbeide, først og fremst med Frankrike.

Noen hovedtrekk i det internasjonale systemets utvikling

Stabiliteten og den kjernefysiske balansen som preget Den kalde krigen og som hadde sitt utgangspunkt i Jalta-avtalen, er blitt avløst av en langt mer komplisert verden: gamle allianser svekkes og nye allianser, systemer og interessesfærer gjør seg gjeldende. Konflikter mellom maktene andre steder kan i dag straks forplante seg til det nordiske området. Dette vil sette større krav til politisk teft, ledelse og diplomatisk kløkt også i de mindre statene på frontlinjen mellom øst og vest. Denne frontlinjen, der krigene i Ukraina og Midtøsten er som avsnitt å regne, strekker seg fra Barentshavet til Svartehavet og lenger. Det ble med andre ord ikke noen "end of history" med det liberale demokratiet og markedsliberalismens endelige seier etter Sovjets kollaps, slik enkelte spådde. Dette var basert på illusjonene om at Russlands interesser var endret og at maktspillets lover ikke lenger var gjeldende etter at kommunistenes system ble skrotet.

Den rådende politiske verdensorden er fortsatt bygget på nasjonalstaten. Selv om visse konstellasjoner som EU og NATO tar en stadig større rolle, sitter ikke makten i Brussel, men i Washington og Berlin. Etter globaliseringen og markedsliberalismens seier, spesielt etter 1989, har det også utviklet seg multinasjonale finansinteresser som i økende grad unndrar seg nasjonal kontroll. Systemet synes imidlertid nå også utfordret av nasjonalisme i det ene landet etter det andre. Den innenrikspolitiske utvikling i enkelte land, slik som Tyrkia, Polen og Ungarn, går i retning av nasjonalisme og patriotisme som kan vekke bekymring. Også folkevandringen som nå er på gang i retning Europa vil bare forsterke slike tendenser. Dette synes å bekrefte Huntingtons spådommer om at motsetninger mellom kulturer i økende grad vil prege det internasjonale spillbrettet.

Når det gjelder politiske konstellasjoner er Washington med blant annet den engelsktalende alliansen i ryggen fortsatt globalt dominerende. Viktige endringer er imidlertid Tysklands nye dominerende rolle i Europa etter 1989, Russlands revitalisering og Kinas raskt økende politiske og finansielle makt.

En annen betydelig endring på den internasjonale arenaen er teknologiens innvirkning. Våpnenes rekkevidde, virkning og presisjon samt etterretningsinstrumentenes utvikling, gjør at tidligere geografiske faktorer som avstand og beliggenhet ikke lenger er av samme betydning. Krigføring vil få en helt annen karakter enn tidligere med fjernstyrte droner og roboter i luften, på land og under vann. Selv ubåter kan ikke lenger regnes som en sikker og skjult våpenplattform når store mengder roboter utstyrt med hele skalaen av sensorer settes inn i jakten på dem. Den teknologiske utviklingen gjør det således stadig viktigere å tenke fremover; det hjelper lite med aldri så solide "Maginotlinjer" når angriperen kan omgå det hele med "Panzer" og "Stuka". Videre har den elektroniske kommunikasjonen gjort politisk påvirkning og informasjonsformidling langt enklere, med de nye muligheter og problemer som følger med, eksemplifisert ved henholdsvis «Wikileaks» og «fake news».

Konklusjoner

Den internasjonale orden og struktur som Washington bygget opp etter Den kalde krigen, blir nå utfordret av endringer i maktforholdene. Kina er her det tyngste elementet. I tillegg forskyves det politiske tyngdepunktet i USA fra eliten i Boston og Washington vestover, til ”Trump country”. I Europa er det en tilsvarende prosess der makten forskyves i retning Berlin, noe London og Paris søker å løse på diametralt motsatt vis. USA er blitt de østeuropeiske NATO-medlemmenes nærmeste politiske allierte mot et Tyskland som har en annen tilnærming til Russland enn det USA har.

Atlanterhavspakten har endret karakter ved en betydelig utvidelse. Det er mulig at en ren militærallianse, slik som NATO, ikke lenger er best egnet til de nye utfordringene Washington nå står overfor, og derfor ikke er et like velegnet konsultativt organ som tidligere. En ytterligere utvidelse av NATO til Balkan, slik det er snakk om, vil neppe gjøre samarbeidet lettere.

På begge sider av Atlanterhavet utfordres nå prinsippene som har ligget til grunn for den liberale demokratiske orden, nasjonalt så vel som internasjonalt. Trump la ikke skjul på hva han mente om markedsliberalismens G-7 i Canada. Han har heller ikke vært spesielt imponert over en samarbeidsorganisasjon som NATO som han har karakterisert som utdatert (”obsolete”). Slikt har resultert i at Angela Merkel den 28. mai har gitt som råd at ”Vi europeere må ta vår fremtid i egne hender”.

Trumps holdninger til eksisterende allianser og internasjonale forpliktelser er imidlertid ikke helt unike. De er ikke ulike de argumenter De Gaulle brukte for å begrunne Frankrikes atomvåpen. Denne linjen, som vel må betegnes som anti-liberalisme, som forfektes av den

nåværende amerikanske presidenten må kunne forventes å ha sin innvirkning på de premisser USAs allierte legger til grunn for i sin sikkerhetspolitikk, slik Merkel har foreslått.

Mindre nasjoner har ikke de samme sikkerhetsgarantier som Paris og London har skaffet seg ved sine atombomber. De har heller ikke noe særlig valg når det gjelder å bestemme sin plass i det internasjonale systemet. For dem er det desto viktigere ikke å feilvurdere stormaktenes interesser og makt, noe flere land har hatt uheldige erfaringer med.[32] I 2018 er en realistisk vurdering av stormaktenes interesser og makt sentralt for å hegne om egen sikkerhet og overleve i det uforutsigbare og ugjestmilde internasjonale systemet. Det gjelder ikke minst for land som grenser mot så sensitive strategiske områder som Kola.

[32] Tsjekkoslovakia i 1948, Ungarn i 1956, Georgia i 2008.

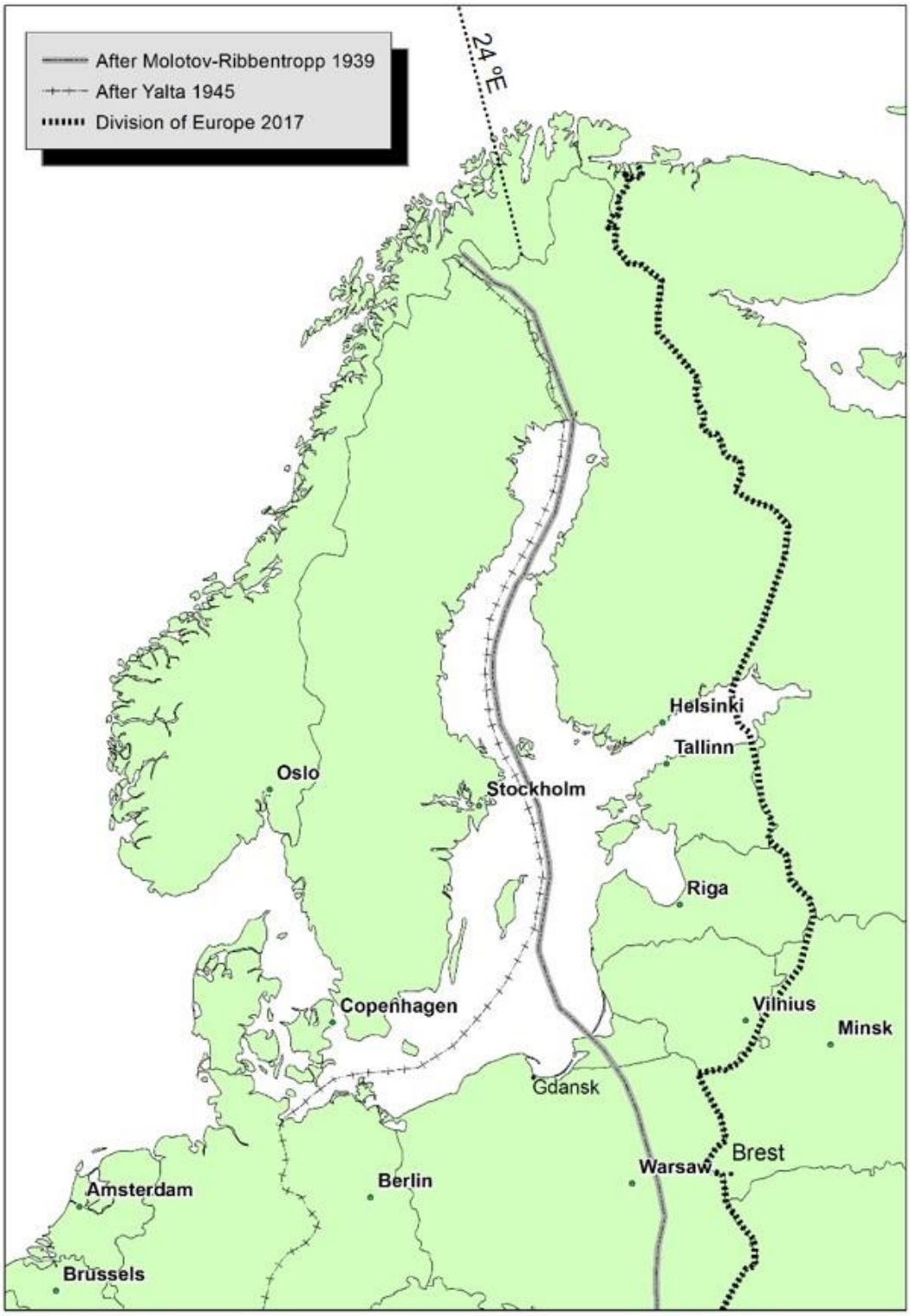

Kart 1. Interessesfærenes forskyvning i Nord-Europa

Kart 2. Nordiske farvann og viktige defiler.

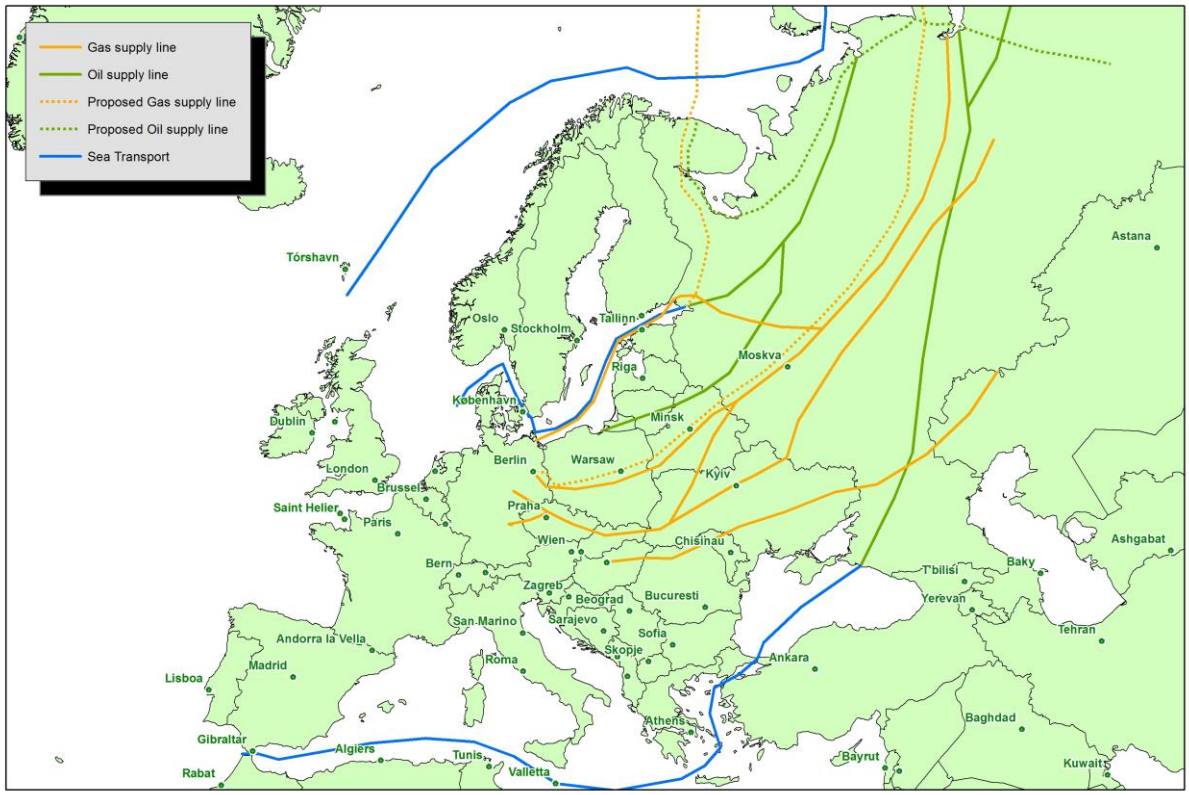

Kart 3. Forsyningslinjene for olje og gass fra Russland mot Europa.

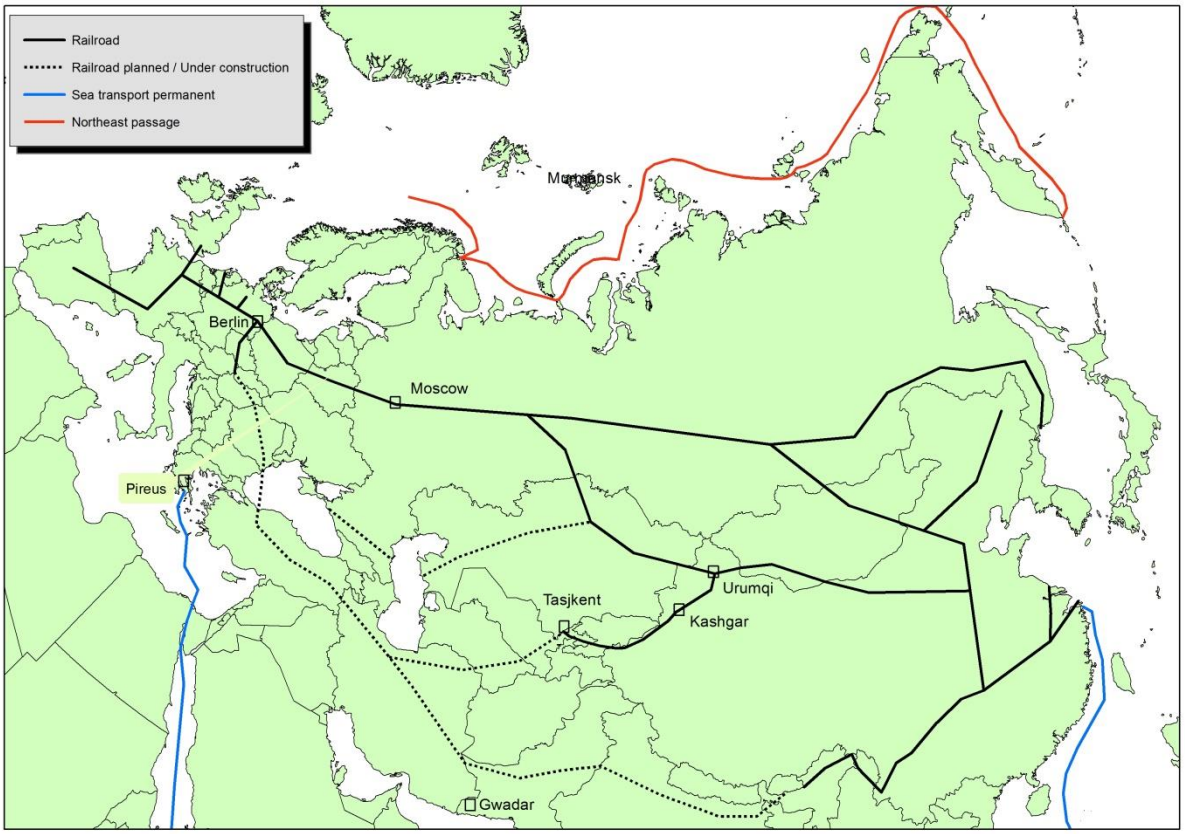

Kart 4. Den nye Silkeveiens hovedårer og stasjoner.

Bibliografi

Ardrey, Robert (1967) The Territorial Imperativ.

Bahr, Egon (2003) Der deutshe Weg.

Bahr, Egon (2013) ”Dass musst du erzahlen”, Erinnerungen an Willy Brandt.

Brzezinski, Zbigniew (1997) The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives.

Ellsberg, Daniel (1997) “The Pentagon Papers”

Fischer, Joscha (2000) ”From Confederacy to Federation-Thoughts on the Finality of European Integration”, forelesning den 2. mai 2000 ved Humbolt University i Berlin.

Fukuyama, Francis (1989) The End of History, National Interest(16) 3-18.

Fulbright, J. William (1966) The Arrogance of Power.

Greenspan, Allan (2007) The Age of Turbulence.

Haushofer, Karl (1927) Grenzen in ihren geographischen und politischen Bedeutung.

Heier, Tormod og Kjølberg, Anders (red) (2015) Norge og Russland.
Sikkerhetspolitiske utfordringer I Nordområdene.

Huntington, Ellsworth (1924) Civilization and climate.

Huntington, Ellsworth (1945) Main Springs of Civilization.

Huntington, Samuel P. (1977) The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order.

Jakobson, Max (1968) Egne Vægar. Studier i Finlands utrikespolitik efter andra værldskriget.

Jervell, Sverre (2003) Norsk Utenriks- og Sikkerhetspolitikk i en ny Tid. Norge og det atlantiske oppbruddet etter den kalde krigen.

Kennedy, Paul (1988) The Rise and Fall of Great Powers.

Kennan, George (1951) American Diplomacy 1900-1950.

Kjellen, Rudolf (1916) Staten som Lifsform.

Klinge, Matti (1994) Østersjøværlden.

Lurås, Helge (2015) Hva truer Norge Nå? Sikkerhetspolitisk selvbedrag etter den kalde krigen.

Mackinder, Halford J. (1942) Democratic Ideals and Reality.

Mahan, Alfred Thayer (1900) The Influence of Seapower upon History 1660-1783.

Martinsen, Marianne og Øverby, Stein (red) (2008)Mellom Maktene. Norske strategiske interesser.

Maseng, Einar (1952) Det kløvde Norden mellom de store Stater

Mearsheimer, John J. & Walt, Stephen M. (2007) The Israel Lobby and US Foreign policy.

Morgenthau, Hans J. (1948) Politics Among Nations.

Niebuhr, Reinhold (1932) The Irony of American History.

Nye, Joseph (2004) Soft Power.

Paul, Johannes (1961) Europa im Ostseeraum.

Peterson, Jordan B. (1999) Maps of Meaning.

Petterson, Magnus (2003) Brødreafolkets val. Svensk-norska sækerhetspoltiske relationer 1949-1969.

Ratzel, Friedrich (1899) Anthropogeographie.

Risse, Thomas (2003) Beyond Iraq: Challenges to the Transatlantic security policy.

Schmitt, Carl (1932) Der Begriff der Politischen.

Schroeder, Gerhard (2006) Entscheidungen, mein Leben in der Politik.

Stoltenberg, Thorvald (2011) Nordisk forsvarssamarbeid.

St. prp. nr. 48 (2007-2008) Et Forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier.

Storaker, Aslak (red) (2016) Sikkerhetspolitiske veivalg.

Toynbee, Arnold (1956) A Study of History.

Tunander, Ola (2005) Swedish Geopolitics from Rudolf Kjellen to a Swedish "Dual State", Geopolitics vol 10, no 3, (Autumn)54-65.

Tunander, Ola (2008) Geopolitics of the North: Geopolitics of the Weak. A post Cold War Return of Rudolf Kjellen. Cooperation and Conflict 43(2):146-182.

Wormdal, Bård (2015) Spionbasen. Den ukjente historien om CIA og NSA i Norge.

Kai Lie har befalsutdannelse (1953-55) og var deretter ett år som Fulbright-student ved Wittenberg College, Ohio og ett år ved Deutsche Hochschule fur Politik i Berlin med «Geopolitik» som fokus (1956-57). Lie tok så en MA i International Relations ved University of Chicago, med fokus på «Realism» og med Hans Morgenthau som lærer (1957-58). Han studerte så for Ph.D. ved School of International Service ved American University (1958-60). Som stipendiat var han engasjert som forsker ved «Special Operations Research Service», samt assistent for professor Charles O. Lerche i arbeidet med boken *The Foreign Policy of the American People*. Hans egen avhandling var om Norges rolle i de nordiske forsvarsforhandlinger i 1948.

Øvrig akademisk aktivitet inkluderer et «fellowship» ved Harvard University Center for International Affairs der professor Samuel Huntington sto i fokus med «Battles of Civilications» (1988-89).

Tjenesten i Utenriksdepartementet startet i 1961 etterfulgt av utestasjonering i Washington D.C. (1963-67), UD (1967-71), Stockholm (1971-73), Forsvarets forskningsinstitutt (1973-76), UD (1976-82), Forsvarets høgskoles Sjefskurs (1982), London (1982-88), Harvard (1988-89), Praha (1989), UD (1989-93) og Beriut/Damskus (1993-95). Lie avsluttet tjenesten som ambassadør i Tallin (1995-00).

Som pensjonist har Lie hatt forskningsopphold bl.a. i Washington og Berlin med fokus spesielt på de tysk-amerikanske forhold og bidratt ved seminarer og som foredragsholder.

Om Sikkerhetspolitisk innsikt:

DNAKs Sikkerhetspolitisk innsikt er en serie analyser om aktuelle temaer innenfor utenriks-, forsvars- og sikkerhetspolitikk. Publikasjonsserien ble introdusert i 2018. Innholdet i Sikkerhetspolitisk innsikt representerer forfatterens egne synspunkter og ikke nødvendigvis DNAKs.

Utgitt av: Den norske Atlanterhavskomité
Redaktør: Andreas Gahr Brunsvig
ISSN: 2535-5074
For mer informasjon, se: www.dnak.org